

2409 бр

Є. КИРИЛЮК

ПАНАС МИРНИЙ

59 УКРАЇНСЬКЕ
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

Ціна 1 крб. 25 коп.

9

V.N. Karazin Kharkiv National University

00665986

4

802 (04) XII Минералы
П.

Є. КИРИЛЮК

ПАНАС МИРНИЙ

(ПОПУЛЯРНИЙ НАРИС)

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА УНУ
Ізв. № 2409/1/82

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ 1944 ХАРКІВ

HAHAC MNPHHH

GEORGE W. HAYES

GEORGE W. HAYES
1870

Наш народ у дні Великої вітчизняної війни з особливою любов'ю згадує імена своїх славних предків—борців за його волю, честь і незалежність. Український народ глибоко шанує своїх видатних письменників-гуманістів, людинолюбців, які обстоювали і стверджували право трудящої людини на життя, щастя і радість. Зараз, коли всі ці ідеали перебувають в такій гострій суперечності з гітлерівською людиноненависницькою програмою, всяка згадка про наших великих предків підсилює волю радянського народу до перемоги над лютим ворогом.

Хто ж такий був Панас Мирний, що його ми згадуємо в немирні, воєнні часи? Під цим ім'ям писав Панас Якович Рудченко. Народився він 13 травня 1849 року в місті Миргороді, в родині дрібного чиновника. Мати була зовсім неписьменна. Коли Панасові минуло вісім років, його віддали до Миргородської парафіяльної школи. Через рік батьки переїхали в Гадяч, і Панас став ходити до повітової школи. Вчився хлопчик добре, щороку одержуючи похвальні листи. Була в нього охота продовжувати освіту далі—в гімназії та університеті, але повітовою школою наука Панаса Рудченка й закінчується. Минув тільки один рік, і батько влаштовує свого чотирнадцятилітнього сина канцеляристом у гадяцькому повітовому суді. Так почалась чиновницька діяльність Панаса Яковича Рудченка.

Праця українського письменника в умовах царату не могла забезпечити прожиття людині, а служба забирала в обдарованого й талановитого письменника найкращі дні й години. Із спогадів сучасників дізнаємося, що Панас Рудченко свої службові обов'язки виконував ретельно, але не вислужувався. Не запобігав Рудченко перед начальством, не зневажав людей нижчих од себе, допомагав бідним, знедоленим. Чиновницьке життя не задовольняло молодого, мислячого, свободолюбного людину.

Минуло сім років служби, і ось що записав письменник у своєму щоденнику:

«І напосіли на мене думки одна другої тяжча, одна другої важча. Пригадалась мені служба і в Гадячому, і в Прилуці, і тута. Невесело, і як невесело зробилось на душі,— наче камінь хто звалив на груди. Задумався я над життям свого брата-чиновника. Непривітне воно само по собі—те сидіння з дня у день над столом та брязкання на щотах, те составляння усяких свєденій та відомостей,—само тоді в'їдається в серце, а коли ж нема хіті того робить, коли робиш ради куска хліба—о, яке невеселе і тяжке таке життя!»

Не раз доводилось молодій людині зносити образи від зарозумілих начальників, і письменник записував:

«Серце моє наливалось огнем, у грудях ходили прибої гніву... О чим я тобі відомщу, ти, кляте життя невільне, підданське! Чим я тобі вимещу, дурний начальнику, за твої даремні поприки, за твоє огидне і неправдиве слово?! Нічим? Ні, я виставлю тебе на показ усьому мирові, твої дурні привички, твоє насилування чоловічої совісті. Ти не даєш молодій людині ступня самостійно зробити,—яке твоє діло до його віри, до його совісті, до його щастя й нещастя?»

Панас Рудченко був вірним сином українського народу. Його світогляд складався в роки після скасування кріпацтва, коли революційні демократи виступають в оборону селянства, пограбованого реформою.

Змалку в Миргороді він чув українську мову, народну казку, багатющу нашу пісню, гостре, влучне, дотепне слово. Свої заповітні думки, мрії, переживання молода людина потує в щоденнику спочатку російською мовою, а потім, прочитавши «Кобзар» Шевченка, переходить на українську:

«Тепер серце рветься, хоче виливати своєю мовою слюзи бідної вдовиці, та ба! Не тямить, тільки тихо-тихесенько заплаче та й засне. Пригадаю батька:

А я... а я

Тільки вмію плакати,
Тільки слюзи за Україну,
А слова—немає...
Та й заплачу серцем самотнім».

Шевченкові твори мали великий вплив на формування світогляду письменника. «Кобзар» він одержав від свого старшого брата Івана Рудченка, що вчився тоді в Київському університеті. Нетерпляче чекав Панас «Кобзаря». «Прихожу

домой,—записує він,—мне дают письмо от Ивана. Как оно меня обрадовало: жаль только, что «Кобзаря» нет».

Він боляче переживає, що царська цензура спотворила велику книгу: «Изуродовали «Кобзарь», такое гениальное произведение».

Багато рядків з шевченкових творів Панас знав напам'ять. Ось він записує в щоденнику випадок у казначействі: якійсь жінці, очевидно, дружині солдата, скарбник видав на дітей замість шести—дванадцять карбованців. Полічивши вдома одержану суму, жінка зараз же повернулася і віддала зайві гроші. Панас Якович записує:

«Я зараз же і пригадав оте батькове—наша слава:

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово...»

Могутня поезія Шевченка захопила юнака, викликала в нього бажання віршувати. Ідеї, мотиви, образи шевченкової поезії проймає тоді всю творчість письменника. Видаючи згодом першу збірку своїх творів, Панас Мирний у віршованій передмові «До Музи» так визначив велику роль Шевченка у формуванні своєї свідомості:

«А як хлопець піднявся на ноги й знялась в голові його думка:
Що робити йому, самотньому в світі, й де себе подіти.
Ти знову на поміч прийшла, з «Кобзарем» прилетіла до мене...
«Читай і учись»—ти сказала».

(«Збираниця з рідного поля». Кн'їв, 1886).

Не менший вплив на свідомість Панаса Рудченка мала усна народна творчість. Від старшого брата Івана, який був фольклористом, збирачем і досліджувачем народної творчості, він одержує книгу Номиса «Українські приказки і прислів'я» (збірка О. Марковича й інших, видана 1864 р.). Під впливом свого брата Панас серйозно зацікавлюється українським фольклором, збирає й записує народні пісні й казки.

У книзі Івана Рудченка «Народные южнорусские сказки» (два випуски—1869 і 1870 рр.) казки «Лисичка та курочка», «Зайчик, лисичка й пітушок», «Бідний чоловік», «Півник», «Овечка й козлик», «Коза-дереза», «Птичка», «Рукавичка», «Колобок», «Котик»—записані в Миргороді Панасом. Згодом Іван Рудченко видав «Чумацкие народные песни» (1870), де також деякі пісні видрукувані в записках Панаса. Інтерес до

у своїй народній творчості Мирний проніс крізь усе своє життя, використовуючи її широко в своїй письменницькій праці.

Письменник був добре обізнаний з російською літературою. Із захопленням прочитав він «Евгенія Онегіна» Пушкіна. «Яка сила поезії!»—записує він у щоденнику. Панас читає, а пізніше перекладає Лермонтова, а також твори Огарьова, Нікітіна, Фета, Апхутіна. З прози він читає Тургенєва, Помяловського, Салтикова-Щедріна, Чернишевського, Гончарова. Згодом Мирний перекладає «Грозу» і «Доходное место» Островського.

Купивши «Историю русской литературы» П. Полевого, Панас Рудченко записує: «Купил и предался чтению». Пильно стежить він за російськими журналами: «Современник», «Отечественные записки». В «Современнике» він читає і перечитує роман «Что делать?» Чернишевського.

Мирний добре знав і любив російську літературу, відчуваючи на собі її благодійний вплив.

Не менш обізнаний був він і з видатними творами світової літератури—Шекспіра, Шіллера, Гейне. Під 1870 роком в щоденнику знаходимо такий запис:

«Читаю Шекспіра. Що за сила слова, що за глибока думка! І ще поет XVI віку!.. От 300 років минуло, як не стало Шекспіра... 300 років—легко сказати, багато води утекло, багато дечого перевернулось, багато дечому навчилися, а заглянути в душу чоловіку глибоко-глибоко, у його серце і виявити, розказати, що в них робиться у час лихого долі, у час великої радості і нещастя, горя,—виявити все те словом, як Шекспір, ще ніхто не навчився...»

Згодом він використовує шекспірівські образи, перекладає «Короля Ліра» і береться до перекладу «Макбета».

1865 роком помічений у щоденнику його перший відомий нам вірш:

Ну що з того, що шістнадцять
Мені вже минуло?
Знов у серці ворухаться
Криваві думи.
Знову його давить горе,
Та ніхто не знає,
Як серед ночі тихенько
Воно зарідає.
На гіркую свою долю,
Ніхто не почує...

Незабаром Мирний пише поему «Продана», в якій виразно відчувається наслідування Шевченка. Віршованих спроб у

письменника було дуже багато, але друкувати їх він не поспішав. Тільки через сім років після написання першого вірша він надсилає кілька творів до львівського журналу «Правда». Тут таки в 1872 році надруковано і перший його вірш «Україні» під псевдонімом Опанас Мирний. Характерно, що цей, перший, свій твір поет присвячує рідному краю. Але далі нові поезії Мирний друкує рідко. Більшість його віршів лишається ненадрукованими.

1870 року починає він свої прозові спроби: «Сьогодні задумав писати одну повістину. Главу вже накомпонував, що буде далш—не знаю. Хочеться мені безталанною долю людську вивести у ній,—та не знаю, як то воно вдасться. У мене нетерплячий норов; мені коли б сьогодні почав, сьогодні й кінчив, а так же можна тільки накинути очерки одні...»

Можна думати, що це було оповідання «Лихий попутав», де змальовано безталанну долю Варки Луценкової. Повість видрукувано 1872 року в львівській «Правді». У ній описано нещасливе життя, поневіряння сироти, наймички, покритки. Про це не раз писали Квітка, Шевченко, Марко Вовчок. На першому творі Мирного знати ще вплив Марка Вовчка, але разом із тим помітне й нове—змалювання нових обставин життя в місті й на селі після реформи. Варка—новий образ наймички в українській літературі. Вона бачить уже панів-визискувачів. Варка говорить Василені про його хазяїна: «Так він, значить, вашими руками жар загібає?» А про панів вона висловлюється так: «Увесь світ зажерли б, прокляті, та ще й мало». Оповідання дуже подобалось юнакові Франкові. Він згадував потім про Мирного: «Сей останній (крім Шевченка і Марка Вовчка) зробив на мене найсильніше враження своїм оповіданням «Лихий попутав».

Цілком новим явищем в українській літературі було оповідання «П'яниця»—про життя дрібного чиновника Івана Левадного. Оповідання має деякі спільні риси з творами про бідного чиновника Гоголя і Достоєвського. Та розроблено його досить оригінально, свіжо. В оповіданні відбите життя, особливо дитинство, самого письменника. В образі старого Микити Івановича Левадного Мирний показав риси свого батька. Іван Микитович Левадний нагадує нам самого автора. Він прагне вчитись далі, невдоволений одноманітним чиновницьким життям, оточенням.

Невдоволення життям набирало в Левадного рис обвинувачення тодішнього буржуазного ладу.

5/ «Що їм з того, що другий плаче? Аби я сміявся! Що до того, що він через мене нарікає на свою долю? Аби мені було добре!

І таким людям завжди воля, завжди удача. Замолоду гуляють, на старість багатіють, каються, спокутують гріхи свої, купують у церкви дзвони, правлять молебні, панахиди. А ті, безталанні, що віддали їм своє добро? Або з голоду пухнуть, або під землею тліють, зариті якнебудь, неоплакані».

Ранні оповідання Мирного дістали високу оцінку Івана Франка в нарисі історії української літератури:

«В обох оповіданнях видно було свіжий, сильний талант, вони відразу корисно вирізнилися серед тодішньої української белетристики».

На початку 70-х років Мирний їхав з Полтави до Гадяча. Дорогою машталір розповів письменникові про місцевого розбійника Василя Гнидку, років два тому засудженого на каторгу. Розповідь дуже схвилювала Мирного. Свої враження від подорожі він виклав у нарисі «Подоріжжя од Полтави до Гадячого», видрукуваному в «Правді» 1874 р. Письменник прийшов у нарисі до висновку, що Гнидка—«безталанна дитина свого віку, скалічений виводок свого побуту, пригніченого усяким панством».

Панас Мирний задумує написати роман, в якому хоче докладно висвітлити причини, що породили таке явище, як Гнидка. Так почато було роман під назвою «Чіпка». Близьку участь у роботі над романом брав старший брат письменника Іван. Спочатку він був рецензентом і пропонував змінити назву на «Розбишака», «Легкий хліб». Потім він складає новий план роману, і Мирний переробляє цей твір. Маючи неабиякий літературний смак, Іван Рудченко над новим романом працює вже й сам, дещо переробляючи і дописуючи. На українську мову він перекладав Тургенєва і друкував з передмовою у «Правді». Виступає І. Рудченко і як критик (під псевдонімом Івана Білика), захоплюючи українських письменників вчитися на російській літературі. «Українська література, можна сказати, ще тільки починається. Через те їй не зашкодить і в посестри дещо позичити».

Літературу нашу Білик спрямовував на шлях реалізму:

«Настали часи народного роману й повісті на основі широкого реалізму. Тим то й мовою словесника, чим ширше й глибше захопить він постать громадського строю, є й буде жива й розмаїта, як розмаїте саме життя народне... І хто

одкриє життя те в його справжнім виді, з його верхом і сподом, і зокола і зсередини, з видимим і потайним, хто намагає нам його реальними кольорами, а до того ще й освітить громадським соціальним поглядом,—той засягне собі слави художника, поета».

Іван Білик мав значний вплив на літературні погляди свого брата. Він підказав і назву нового роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні» (сам Мирний схилився до назви, під якою роман з'явився пізніше,—«Пропаща сила»).

Царська цензура дозволила роман до друку, але викреслила згадки про повстання Костюшка, про декабристів, про селянські бунти й боротьбу козаків за свою волю. Викреслено кілька місць про панів, наприклад: «...а мати робочий розум, здатний на діло, не на вигадки панські—панові не треба було».

Проте, надрукувати його відразу не пощастило. Тільки через кілька років він був надрукований за кордоном у Женеві (Швейцарія) в українському видавництві, заснованому М. Драгомавовим. Оскільки в писанні роману брав участь брат письменника, твір видруковано під двома іменами: Панаса Мирного і Івана Білика.

В романі широко показано життя українського села після скасування кріпацтва. Щоб розкрити причини нових суперечностей, автори дають історію села, починаючи від закріпачення. Особливо цінний в цій історії показ ролі панів польських, шляхтичів, що знушалися з українського народу.

Головна постать роману «Пропаща сила»—Чіпка (Ничипір) Вареник. Чіпка—бунтар і протестант проти соціальної неправди. Він не кріпак, формально «вільний», але становище його на селі гірше за становище кріпацької дитини, бо він «байстрюк», безбатченко. З віком міцнішає в Чіпки його ненависть до багатіїв та панів. Працюючи пастушком у глитая Бородая, Чіпка починає розуміти соціальну неправду.

Разом із тим у нього широка натура, співчутлива до людського горя. Поступово він ще більше на собі відчуває несправедливість тодішнього царського, капіталістичного ладу. У Чіпки незаконно відбирають землю, у царському суді не можна добитися правди.

Втративши віру в справедливість, Чіпка пристає до ватаги розбишак. Одружившись з Галею, він вертається на шлях чесної праці, але натура його лишилась та сама—непримиренна. Чіпка добре розуміє, що «кривда кругом, скрізь

неправда». Коли його усувають з земства, знову вибухає пристрасна ненависть до панів, до неправди. «Скрізь неправда... скрізь!—шепотів він.—Куди не глянь, де не кинь,—усюди кривда та кривда!.. сказано: великий світ та нема де дітися!.. Коли б можна, ввесь би цей світ виполонив, а вистрив новий. Тоді б може й правда настала!..»

Чіпка знову вертається до розбишак і йде на кривавий злочин. Так здібна, добра, чесна людина в умовах капіталізму ставала «пропащою силою».

Постать Чіпки подано в оточенні інших правдивих життєвих постатей—Чіпчиної матері, баби Оришки, Галі, дружини Чіпчиної—«польової царівни», її подруги Христі, яка «звідала на своїм віку не трохи нужди та лиха через людську неправду», мудрого діда Уласа, Грицька, який «до багачів горнувся, а на голоту дививсь згорда» та ін.

Роман «Хіба ревуть воли» з'явився в українській літературі після цілого ряду романів і повістей Нечуя-Левицького, Кониського та ін. Роман Мирного був одмітним явищем насамперед своєю тематикою. «Роман з народного життя»—такий підзаголовок першого видання твору. Правда, повісті Нечуя «Микола Джеря» (вид. 1878 р.), «Кайдашева сім'я» (1879) також відбивали народне життя. Але в першій повісті письменник відтворив в основному дореформну дійсність, а в другій зосередив головну свою увагу на побуті пореформного села.

Відмінно від цих повістей Мирний і Білик порушують основні проблеми життя селянства після реформи 1861 року: «чого ревуть воли», чим невдоволене селянство? Глибокою критикою тодішнього суспільного ладу автори роману звертали увагу читача на ненормальність такого ладу і доводили необхідність радикальних соціальних змін. Годі було сподіватися на друкування твору в царській Росії або цісарській Австрії, і роман вийшов у світ тільки в Женеві у видавництві, організованому М. Драгомановим.

Роман Мирного був новим явищем в українській літературі не тільки своєю темою, але й її опрацюванням, художнім виконанням. У порівнянні з повістями Нечуя-Левицького тут маємо складнішу композицію, більше поглиблення при розкритті психології дійових осіб, живіші пейзажі.

Як розцінила роман Мирного тогочасна українська критика? У львівській газеті «Діло» (1882 р.) було надруковано ряд статей письменника Володимира Барвіньського. Для того, щоб нам був ясний характер його оцінки роману, слід нага-

дати, що газета «Діло» була органом партії народовців—галицьких лібералів, а її редактор В. Барвінський—одним із проводирів цієї політичної групи. Барвінському не міг сподобатись художній твір, в якому дано таку глибоку критику буржуазно-капіталістичної дійсності. Він передусім критикував основну, провідну тенденцію роману:

«Всі злі поступки Чіпки стараються автори мотивувати якоюсь кривдою й неправдою, заподіяною Чіпці через других людей, через громаду, через пана, станових та волосних, через земство... Висказана тенденція ломиться в самім найголовнішій її представителю—поставлена теорія не оправдується на ділі» (ч. 23 і 24).

Звідси й негативна оцінка образу Чіпки не лише за тенденцію, в ньому втілену, але й за суто художні хиби: «Чіпка не видержує... типічності і консеквенції свого характеру в переведенню цілого роману» (ч. 22). Звідси й негативна оцінка композиції роману: «Цілий образ роману не має того, що звичайно розуміється під артистичним заокругленням,—він не має повної цілості, в котрій би гармонічно спливалася ціла багата різнородність представленого життя» (ч. 23 і 24).

Та не вважаючи на цю буржуазно-класову тенденційність, Володимир Барвінський бачив у романі і позитивні сторони:

«Та мимо того єсть в нім життя правдиве, єсть люди живі, єсть світ, над котрим можна й треба задуматись,—єсть навіть і сила правди, що прихилає до доброго, а відраджує від злого. Єсть се студія нашого життя, над котрого можна дивитись і з сего й з того боку,—студія, котра не тратить своєї вартості, хоч її кінець розчарує ті надії, які будив початок».

До оцінки В. Барвінського цілком приєднався історик літератури О. Огоновський у своїй «Історії літератури руської» (Львів, 1893). Він цілими сторінками наводив оцінки Барвінського. Це явище також зрозуміле: Огоновський був політичним однодумцем Барвінського. Щодо образу Чіпки, то Огоновський ще різкіше оцінював його ідейно-художнє значення:

«Також і по нашій думці Чіпка не будить симпатії в душі читача. Автор хотів поставити його речником занепадених прав людей робочих, та в зображенню його характеристики мабуть не зміркував, що його герой став патетичним декламатором, з'явивши вже в дитячій віці думки соціалістичні».

З цієї цитати виразно знати, що історикові літератури

насамперед не подобалась ідейна сторона роману—соціалістична, ми б сказали—демократична тенденція.

Інакше підходила до оцінки роману демократична критика, зокрема Іван Франко. У стислій статті про українську літературу в російській енциклопедії він писав:

«Он... в большом романе («Хіба ревуть воли, як ясла повні») дал широко задуманню историю украинского села почти за целое столетие и на этом фоне представил ряд интересных типов (крестьянин-бунтовщик) и потрясающих сцен («Солдаты на прокормлении», «Усмирение бунта»). Этим романом, несмотря на его злополучную судьбу (дозволенный цензурой в 1876 г., он не был тогда напечатан, а напечатанный в 1879 г. в Женеве был запрещен не только в России, но и в Австрии; в России он появился только в 1903 г.) Мирный сразу выдвинулся в первый ряд украинских писателей» («Энциклопедический словарь», Спб., 1904, т. XLI).

Оцінка Франка в основному повторена і в його «Нарисі історії українсько-руської літератури» (Львів, 1910). Другий великий письменник-демократ Михайло Коцюбинський писав Мирному: «Я читав і перечитував ваші романи, упивався їми...» (лист 10/7-1898 р.).

Так справедливо високо оцінили роман Мирного письменники-демократи.

Закінчивши роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні», Мирний пише повість «Лихі люди», або, як її пізніше названо,—«Товариші». Епіграфом до твору автор взяв слова Шевченка:

І день іде, і ніч іде..
І голову схопивши в руки,
Дивуєшся: чому не йде
Апостол правди і науки...

У новій повісті письменник описує життя інтелігенції. «Товариші»—назва умовна. Ми бачимо, власне, два ворожі табори. В одному таборі—люди, що, здобувши освіту, служать поміщикам, буржуазії, царатові. Ось, приміром, під Григорій Попенко, що служить у царській в'язниці. Ще хлоп'ям він не любив учитися, але любив добре попоїсти, вкрасти щось у товаришів. Навчаючись у семінарії, Попенко мріє про тепле повіське місце, багату повівну. Він добре розуміє, що його майбутня професія щільно пов'язана з народною темрявою. «Мужик поки ще темний, то й у бога вірує, а вивчиться—він і церкву забуде, а про батюшку—поминай як звали». Так виростає огидний шкурник, в'язнич-

ний піп. З яким цинізмом висловлюється цей мерзотник про свого колишнього товариша, що заподіяв собі смерть у в'язниці: «Дурню! Коли вже наважився вмирати, то так би й вмирав. От би мені перепало рублів зо три на похорони. Було б на пулечку. А то наш кривоокий сторож сам і ховав і поминав».

А ось постать Шестірного, царського чиновника-бюрократа, товариша (в розумінні «помічника») прокурора в політичних справах. Ми теж знайомимось з ним, починаючи із шкільних юнацьких років: у школі він підлабузнюється до вчителя, до товаришів ставиться погано, без співчуття, глибоко ображає їх. Шестірний—себелюб, шпигун і провокатор, який виказує своїх товаришів надзирателеві, за це його називають «блюдолизом», «єзуїтом». Ще в гімназії складаються його монархічні «охоронницькі» політичні погляди, зневага до народу. Він виступає в ролі політичного шпика, виказуючи свого товариша по квартирі, в якого була нелегальна політична брошура. Він учиться в Петербурзі у великопанській школі правознавства і, закінчивши її, стає товаришем прокурора. Йому доручають великі політичні справи, що забезпечують йому блискучу кар'єру.

Двом вірним псам царату протиставлено постаті інтелігентів, відданих народові. Головним героєм повісті є письменник Телепень. Телепня Мирний змальовує з великою любов'ю, теплотою, співчуттям. Ми бачимо щирю, добру, розумну людину, що пильно придивляється до життя народних мас. Ще в гімназії, під впливом читання нелегальної літератури, Телепень починає бачити в житті соціальну нерівність, глибокі суперечності.

В університеті Телепень знайомиться з революційно настроєною молоддю. Ця молодь сповнена «надій широких, шукання правди», готова «дужими руками помірятись з життям». Революційно-демократична молодь сміливо дивиться вперед, у майбутнє: «Там тільки у туманному просторі грядущого горить—сяє ясне сонечко правди». Вона розуміє необхідність повалення царату, капіталістичного ладу. Про той лад вони висловлюються, що його слід «розвіяти, як пил, змести, як нечисть, вирвати з корінням, як жалку кропиву...»

Поступово розкривається назва повісті «Лихі люди». Тупі, обмежені обивателі, що зжилися з царатом, не хочуть розуміти прагнень революційної молоді і називають її «лихими людьми». Вся повість є запереченням таких відсталих

реакційних поглядів. Петро Телепень, всупереч проханням батьків, одразу приєднується до «лихих людей», стає на бік народу і в своїх літературних творах відображає народне лихо й горе.

За писання викривальних художніх творів царська влада заарештовує Телепня. У в'язниці він поводить себе сміливо — не хоче навіть розмовляти з царським прокурором. Але одиначне ув'язнення було причиною психічного захворювання і самогубства Телепня.

Мирний дав нам дуже складну постать інтелігента, який стає на бік народу, але безсилий витримати труднощі визвольної боротьби, гине, як жертва царату.

Товариш Телепня Тимофій Жук — сильна, дужа натура, з глибокою сміливою думкою, доброю, співчутливою вдачею.

В гімназії він розповсюджує нелегальну революційну літературу, за що його виключають з «вовчим білетом», тобто без права вчитися далі. Жук працює робітником — вантажником, косарем, рибалкою. Погляди Жука виявляють його любов до народу і ненависть до панів.

«По-моєму, всяк, хто хоч трохи вище став від сірої маси народу, — не лізь у пани, не висосуй з народу крові, а віддай народові все те, що через його придбав».

За свої погляди, а можливо і діяльність проти царату, Жук теж потрапив до в'язниці.

В образі Жука письменник має намір показати революціонера-демократа, одвертого, сміливого, невгамовного протестанта проти тодішнього суспільного ладу.

Повість була передана Мих. Драгоманову і надрукована в 1877 році в Женеві без підпису автора.

В цей же приблизно час написано повість «Голодна воля». В ній показано жорстокого поміщика-кріпосника Гамзу. Пан не зіс звітки про «волю» й помер. Селяни слухають у церкві, як їм читають царський маніфест про волю, але не вірять йому: «Це не справжня воля. Я ж казав, що воля золота, а це чорно написана. Це не вона — це, видно, пан сам написав. Дурять нас», — каже один із селян. Тут відбито віру селян у «золоту грамоту» царя про волю. Ту грамоту пани нібито заховали від народу. Селяни бунтують проти «голодної волі». Царат бунт придушує військовою силою. Селян ув'язнюють, засилають на Сибір.

Мирний глибоко викрив у повісті кріпосницький характер реформи 1861 року, показав її, як «голодну волю». Немає

сумніву, що повість не була свого часу видрукувана з цензурних причин. Побачила вона світ тільки 1940 року.

Цьому ж питанню присвячено було й повість «За водою» (1883), написану спільно з Іваном Біликом. У ній змальовано життя села Красноярки після реформи, яку красноярці прозвали «голодною волею». Мирний глибоко правдиво відтворив тяжке життя так званих «дворових» селян, що не дістали під час реформи ні землі, ні садиб: «Куди хоч іди, що хоч роби—хоч під греблю, хоч на шибеницю».

Тяжка доля жінки за тодішнього ладу завжди бентежила Панаса Мирного. Ще юнаком він замислив «повістину віршами» про те, як «гине наша краса од паничів». У багатьох ранніх прозових творах змальовано тяжку нещасливу долю трудящих жінок. І, нарешті, Мирний пише про це великий роман «Повія». Над цим великим твором письменник працював довгий час, друкуючи його частинами. Письменники і вчені, як от Старицький, Коцюбинський, Горленко, Гнатюк, були захоплені романом і просили Мирного швидше друкувати його. Та, на жаль, роман «Повія» в цілому вийшов друком тільки після смерті автора.

Христя, головна героїня роману, народилась кріпачкою. Коли їй було одинадцять років, батькам дано «волю». Живуть вони в великій бідності. Христя—гарна, весела, життєрадісна дівчина. Глитай Грицько Супрун випихає її з села в найми—він не хоче, щоб його син взяв собі за жінку бідну дівчину.

Так бідна селянська дівчина-сирота стає міською наймичкою. Пани дивляться на неї, як на своє «хазяйське добро». Христя довідується, яким способом її відірвано від матері і випихано з села. І почуття ненависті до панів проймає всю її істоту: «Все зле й гидке, що затаюється в чоловічій душі на самому дні, сплигло наверх, знялося: і гидливість, і ненависть, і ще щось, чого Христя через хвилину сама злякалась».

Ні в чому неповинна дівчина потрапила до в'язниці. Вмирає з горя її матір. Христя назавжди пориває з селом, стає наймичкою. Її обдурює панич Проценко, і Христю прогнали з роботи. Христя переходить на утримання до капітана Селезньова, потім стає співачкою і, зрештою, повією. Вона скочується все нижче й нижче, вертається хвора в рідне село і вночі замерзає під колишньою своєю хатою.

Переживання Христі письменник передає із справжньою, глибокою людяністю, гуманізмом. Міняється життя, зовніш-

ність дівчини, але не міняється її добра вдача, щира натура, душа. Її глибокі, заповітні мрії яскраво й зворушливо виявляє автор у передсмертному сні. Христі сниться, що вона зібрала в колишньому панському палаці в селі Мар'янівці дівчат-покриток, навчає їх грамоти, майстерства: «І дивно: зовсім непутяще що запопаде, а дивись год-другий побула—такою невсипущою хазяйкою робиться: і усе знає, і все вміє. Звідти, коли схоче, і заміж вийде, а не схоче—довіку живе. Спершу люди сторонилися її, а як розчовпали, то і хазяїни своїх дочок почали їй у науку давати. Добра душа, багато добра робить».

Такими мріями жила Христя, але здійснитися їм було не дано. Сон Христі цікавий ще й тому, що він нагадує нам майстерню Віри Павлівни в романі Чернишевського «Что делать?». Тут виразно позначився вплив на Мирного російського революціонера-демократа.

Мирний показав повію Христю не як поодиноке, випадкове явище, а як типове для всього тодішнього капіталістичного ладу. Крім Христі, ми бачимо в романі ще селянську дівчину Марину. Вона теж пішла до міста в найми, живе з паничем. Панич Довбня одружується з нею. За те, що Довбня одружився з наймичкою, його зневажають. Зрештою Довбня спився, дійшов до божевілья, а його дружина стає повією.

Ми бачимо в романі нещасливу Олену, дружину крамаря Загнибіди. Її «ощасливив» багатій, взявши з бідної родини. Олена вмирає, задушена пазурами Загнибіди. Нещаслива доля Мар'ї, що тікає від лихого свекрухи, і матері Христі—Пріськи. Стара знедолена жінка звертається до неба. «А небо—глухе, як пустиня, німе та холодне, як камінь,—шатром розіслалось понад землею, мороком окувало її, давить, наче хоче задавити. Хто ж її там почує...».

У романі «Повія» Мирний правдиво показав зміни в житті селянства після реформи. Земля в руках пана та в руках багатіїв Супрунів, Горобців, Очкурів тощо. Мирний показав, як царат придушував селян різними податками. Про цю систему податків В. І. Ленін писав: «Відомо, що податки й повинності з російського селянина зберегли на собі величезні сліди середньовіччя» (Твори, том XII, стор. 245).

Мирний перший в українській літературі дав реальний образ глиталя. Грицько Супрун, багатій, почав розживатися ще за кріпацтва, будучи прикажником у пана. Після реформи Супрун став збирачем податків. Цей здиришник тримає

в своїх руках усе село, він багатіє, розживається на збиранні податків.

Письменник показав гнів, ненависть селян до новоявленої сільської буржуазії—куркулів. На зборах громади чути голоси бідноти: «Брешеш! Багатирі звикли тільки себе глядіти, а другі нехай з голоду пухнуть, хай здихають!».

Подібні риси має і Карпо Здір, що опинився зрештою серед мар'янівських «дуків».

Далі Мирний показує життя міста, він яскраво змальовує представників української буржуазії—крамарів, капіталістів, чиновників. Ось хижак Петро Лукич Загнибіда—міський крамар. Він вийшов з села. Батько його був сільським головою—старостою. Кирило згадує про нього: «І лютий, крий боже! За податі людей, бувало, голих на мороз виводив та ще й водою обливав. Ну, та й син дяця! Цей, правда, на морозі людей не обливав, зате драв з живого й мертвого. П'явка, не чоловік був, поки писарем був».

Загнибіда—лиха, жорстока, розпусна потвора, кат і вбивця своєї дружини. А ось ще крамар—Кость Петрович Колісник. І він швидко розжився, ставши капіталістом, земським діячем. Письменник розкриває нам життєві погляди хижаків-капіталістів: «Це, брате, комерція зветься, щоб ти знав: не ти накриєш—тебе підведуть». Колісник прокрався і, боячись кари, завісився. Його друзі, земські діячі, жалкують за ним: «Дурний тільки! Виявив би усе перед нами, сказав би: беріть моє добро. І ми б йому простили його провинність, ще б і на місті служить zostавили». А ось Лошаков, колишній ротмістр гвардії, тепер заводчик, земський діяч, губернський маршалок. Лошаков—нащадок Лошака, бунчукового товариша, тобто представника козацької старшини. Ми бачимо ще в романі хабарника, секретаря думи, Рубця, картяра і земського діяча, Селезньова, поліція Книша, попа Миколая, дяка, диякона, розпусних дружин попа й Рубця.

Складніша постать Григорія Проценка. Спочатку його ніби протиставлено цьому середовищу, та далі все з'ясовується: він живе з кількома жінками, обдурює Христю. Проценко—українофіл, але зрештою прекрасно зживається з місцевою буржуазією.

Осторонь стоїть у романі постать Довбні, зайвої людини в буржуазному суспільстві. Він сміливо картає тодішнє життя: «Тільки коли є в кого правди крихта, то тільки у бідного чоловіка. За те ж тому бідному і найгірше». Земські діячі вигукують на Довбню: «Соціаліст, нігіліст!»

Але довідавшись, що його недавно випущено з божевільні, заспокоюються. Справді, людина, що так сміливо й одверто висловлюється, здається буржуазії «божевільною». Постать Довбні ще раз показує, як капіталізм душив кращі, талановиті сили людства.

Критика гнитючої капіталістичної дійсності в романі «Повія» мала викривальний, революційно-демократичний характер. Лад, в якому могло діятися все описане, був приречений на неминучу загибель. Тільки поваливши лад визиску, може жити, вільно дихати, розвивати свої таланти людство. Такі думки напрошуються в читача роману.

Повністю роман «Повія» міг бути надрукований тільки після революції. Автор старанно, не один рік працював над твором, усе вдосконалюючи його. Перші частини дістали високу оцінку критики. У журналі «Киевская старина» Василь Горленко підкреслив глибоке знання автором народного життя, живість, природність мови. У листі до Мирного Горленко переказував йому хвальну оцінку роману істориком Миколою Костомаровим. Такий великий майстер слова, як Михайло Коцюбинський, писав Мирному: «...живий жаль обгортає мене, коли подумаю, що «Повія» не має кінця. Який би я був щасливий, коли б почув од вас, що третя частина «Повії» таки побачить світ, а за нею появиться ще хоч два, або один роман, підписаний Панасом Мирним».

Уже романом «Хіба ревуть воли...» Панас Мирний вийшов на перше місце в українській прозі й зберігав його протягом довгого часу. З'являються й далі нові повісті Нечуя, але своїм ідейно-художнім значенням вони не могли рівнятися з творами Мирного.

Романом «Повія» письменник зробив дальший, ще більший крок вперед у художньо-правдивому відтворенні дійсності. Іван Франко в статті «Южнорусская литература» писав про цей роман: «Точное знакомство с жизнью, пластичность изображения, тонкое и глубокое психологическое наблюдение, прекрасный, богатый язык встретили единодушное признание критики». Роман був визначним явищем не лише в українській літературі. Ще критик Василь Горленко розглядав твір на тлі тогочасної російської літератури. Він порівнював роман «Повія» з творами письменників, які стояли в основному на тих самих ідейних позиціях, що й Мирний, приміром, Златовратський. Цей талановитий письменник, який широко співчував народові, не зміг художньо, яскраво й переконливо відтворити народне життя. У знанні народ-

ного життя і вмінні реалістично відтворити його в художньому творі перевага була на боці Мирного. Автор «Повії» дав незрівняний образ людини, її внутрішній світ, її душу, характер. Народне життя, побут Мирний відтворював вірно й правдиво. В нього немає жодної неприродної ситуації. Художня сила письменника виявилась і в мові роману, де немає ні деталі, ні слова, яке б порушувало реалістичність малюнку.

Новим своїм романом Мирний підніс українську літературу на вищий ступінь художнього відтворення дійсності. Тільки згодом, навчаючись на творах Мирного, ідуть далі Іван Франко і Михайло Коцюбинський. Роман «Повія» є вершиною творчості Мирного.

Протягом довгого часу писалися «образки з життя» під назвою «Як ведеться, так і живеться». У листі до М. Старицького письменник розкрив свій задум: подати на зразок твору Салтикова-Щедріна «Господа Головлевы» цілий ряд типів, «зв'язавши їх до купи однією ідеєю: як з покоління до покоління винароднювались наші найталановитіші люди...». В образках показано поміщика-кріпосника князя Батієва, що живе в своєму маєтку наче в середньовічному замку. Батієва-самодура наділено справді рисами щедрінських самодурів. Він живе із своєю ключницею—кріпачкою Оришкою, купленою за сто карбованців. На дочці Оришки і пана—Парасці—особливо позначилось винароднювання, втрачання зв'язків із народом. Параска—ледача, вередлива, розпусна, лиха мати для своєї дитини. Мирний правильно, в основному, пояснює вдачу Параски оточенням, панським вихованням, бо до десяти років вона жила в панському маєтку і виховувалась як панночка.

Живі, здорові сили народу зображено в постатях родини Грицаїв, особливо в образі Йосипа, який замість свого брата йде в солдати. Про ці «образки з життя» позитивно висловлювались Горленко і Франко.

Знавши добре українську народну казку, Мирний використав цю форму для свого оригінального твору «Казка про Правду та Кривду» (1883). Тут дано своєрідну історію людського суспільства. В образі Кривди не важко впізнати лад, ім'я якому царат, капіталізм: «З того часу пройшло багато літ, минуло чимало віків, розкорінилися люди, вкрили всю землю собою, мов та мурав'я, нарobili царств і царів, панств і панів, та Правди не залучили до себе». Казка Мирного будила думку народу, викликала гнів і ненависть до Кривди, пошану і любов до Правди.

У сатиричній новелі «Лови» висміяно поліція—пристава Костенка, який робить кар'єру на політичних справах, на придушуванні робітничого революційного руху. Новела «Лови» була цілком новим явищем в українській літературі. В ній гостро розвинений сюжет, несподівані повороти дії, тонкий, дотепний гумор. Дуже високу оцінку новели дав Іван Франко, назвавши її «перлиною між дрібними оповіданнями Мирного», новелою в дусі Боккаччієвого «Декамерона». Ми б додали до цього, що вона нагадує ще й новели Мопассана.

У повісті «Морозенко» (1885) Мирний використав усну українську народну творчість про Морозенка. Письменник створив прекрасні образи знедоленої матері Катрі, сина Пилипка, що був єдиною її відрадою та втіхою. Повість Мирного глибоко зворушує читача й залишає незабутнє враження.

Ще раніше письменник задумав оповідання під назвою «Давно й тепер», та тільки наприкінці 90-х років закінчив повість «Лихо давнє й сьогочаснє». Під давнім лихом автор розумів кріпацтво, під сьогочасним—капіталізм. Кріпацтво було таким великим і страшним злом у житті народу, що про нього не можна було швидко забути. До цих тем після Шевченка і Марка Вовчка не раз ще вертаються Нечуй-Левицький, Франко, Коцюбинський. Мирний дав ще одну яскраву постать кріпосника—Башкиря, показав його лютість і жорстокість у поводженні з кріпаками.

Далі показано «сьогочаснє лихо»—капіталізм. На селі в панському маєтку з'являються машини, німець-управитель, що визискує селян ще жорстокіше, ніж поміщик Башкир. Мирний показав жахливі картини голоду і вимирання селян.

Складна постать Марини, яка проходить шлях від жертви панської розпусти до полюбовниці й порадиці управителя.

В українській літературі до Мирного було багато творів про кріпацтво. Повістю «Лихо давнє...» письменник ніби завершує цикл цих творів. Основний засіб відтворення дійсності в повісті—контраст. Основний контраст між кріпосницькою і капіталістичною епохами. В кожній частині повісті є свої соціальні і психологічні контрасти між кріпосниками і кріпаками, між поміщиками і заробітчанами, наймитами, між Мариною і її оточенням.

Нарис «Серед степів» (1900) має велике художнє значення багатьма мальовничими картинами української природи. Але

й тут, серед краси природи, письменник не забував за народ, показуючи переселенців. Величезні простори землі залишались в руках у поміщиків, а селянська біднота змушена була шукати щастя аж за Амуром.

Під безпосередніми враженнями від революції 1905 року написано новелу «Сон». Твір цей був ніби відповіддю на численні питання, поставлені Мирним в його попередній творчості. В картинах «Сну» він дає утопічні образи майбутнього, вільного, щасливого, радісного життя, «коли нема нічого свого, а все разом наше, громадське»; земля не розмежована, майстерні спільні, громадські; всі діти вчаться; калік і немічних утримує громада; немає грабіжників і злодіїв. Іншими стали люди:

«Не похмурі та непривітні, не зігнуті та пригнічені нуждою та недостачами, боязкі та замурзані, а високі та статні, з ясними веселими очима, прибрані в чисту та добру одягу, якісь наче горді й привітні. Видно, що їм добре жилося серед отих ланів широких, гаїв зелених, садків кучерявих».

Такі широкі й сміливі думки та мрії виникли в Мирного під впливом революційних подій. Картини, що їх дав письменник,—це його заповітні мрії й сподівання на краще, вільне життя трудящего людства. Щасливого, заможного життя люди добилися з допомогою Волі. В образі жінки ми бачимо й саму Волю. Воля—Революція кличе його: «Ходімо їм допомагати!»—і тягне за собою. На цьому обривалася друга картина «Сну».

Десятиліттями Мирний чекав на революцію, співчував їй. Своїми творами він сприяв їй і під час першої революції 1905 року виявив свої справжні, глибоко заховані мрії.

У «Пригоді з «Кобзарем» письменник показав вплив шевченкової творчості на народ, глибоку любов до великої книги. Шевченкова поезія відкриває дівчині-кріпачці Марті новий світ, глибоко проникає в її серце. За таку книгу вона готова й постраждати.

Перші драматичні спроби в Мирного з'являються ще за молодих років. Згодом він перекладає Островського, Шекспіра, Шіллера. 1883 року він написав народну драму «Лимерівна»—свій найкращий твір для сцени. Нам відомі народні балади про «Лимерівну» і літературна обробка у творі Марка Вовчка. В своїй драмі Мирний оригінально й самостійно розробив сюжет. Ми бачимо тяжку долю Наталі Лимерівни, яку мати силою віддає заміж за багатія Шкандибенка, тоді як дівчина любить бідного парубка Василя. «Ли-

мерівна» мала великий успіх на сцені українського театру і досі не виходить з нашого репертуару. Роль Наталі прекрасно виконувала Марія Заньковецька.

Менш вдалим було продовження «Лимерівни» — «У черняхів». Мирний написав ще комедію «Перемудрив». Вона була розтягнена і в театрі ставилась тільки в значній переробці М. Старицького під назвою «Крути та не перевертай». Не мала успіху й п'єса «Згуба». Отже, драма не була покликанням Мирного. Крім «Лимерівни», йому не пощастило створити п'єси, яка б дорівнювала його прозі.

Помер Панас Мирний 20 січня 1920 року у Полтаві, де й був похований. У будиночку письменника при радянській владі засновано літературно-меморіальний музей його пам'яті.

У віршованому творі «До Музи» Мирний писав:

Наші діти і внуки судитимуть нас із тобою.
Одно скажемо їм: що ми чесно свій вік прожили,
Все найвище носили в душі, і найкраще гріли у серці.
Наші сльози гіркі перелили ми в сумні приповідки,
Наші муки нелюдські зв'язали із муками миру,
Коли ми й помилялися в чому — помилялися чесно,
За душею не скрили нічого, про що думали й знали.

Ми, радянські діти й онуки Панаса Мирного, учасники і свідки Великої вітчизняної війни з німецькими загарбниками, вивчаємо й глибоко шануємо дорогоцінну художню спадщину Панаса Мирного.

Велике значення творів Мирного для української літератури підкреслювали ще його сучасники: Горленко, Старицький, Франко, Кодюбинський. Вплив письменника відчували на собі ранній Франко і Кодюбинський. Автор «Фата моргана» писав:

«Ваші твори мали великий вплив на мене: опріч величезного літературного хисту, який зразу зачарував мене, я бачив у них широкий та вільний розмах думки, — власне те, чого не стає мало не всім нашим белетристам» (лист від 10/VII-1898 р.).

Спадщина Панаса Мирного належить радянському народові. Велика Жовтнева соціалістична революція наблизила твори письменника до найширших мас народу. На його творах вчать і виховуються мільйони радянського молодого покоління.

У дні Великої вітчизняної війни глибокогуманні твори

Мирного звучать ще могутніше і словом своїм спопеляють потворну людиноненависницьку «філософію» гітлеризму. У своїх творах письменник дав кілька огидних постатей німців-управителів, що знущалися з нашого народу.

Гітлерівські загарбники хижими круками налетіли на нашу землю, хотіли знов сісти на шию народові. Не вийшло! Червона Армія викинула кляту німоту з української землі і доб'є ворога на його ж власній території.

Народ наш залікує свої рани, знов відбудує свої міста та села, поверне собі те щасливе й радісне життя, про яке міг тільки мріяти у «Сні» Панас Мирний.

ЦЕНТРАЛЬНА НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА
2409/1/ф

Редактор Л. Новиченко
Е. КИРИЛЮК.—Панас Мирный
(На украинском языке)

БФ 01173. Зам. 579. Друк. арк. $1\frac{1}{2}$. В одному друк. арк. 38.000. Підписано
до друку 25.XI 1944 р. Гираж 10 000.

Харків. Друкарня „Мистецтво“.

